

C. Silva Domínguez (2008): “A variación diastrática na reflexión lingüística dos rexurdimentistas”, en E. Corral Díaz / L. Fontoira Suris / E. Moscoso Mato: *A mi dizen quantos amigos ey. Homenaxe ao profesor Xosé Luís Couceiro*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 631-644.

You are free to copy, distribute and transmit the work under the following conditions:

- **Attribution** — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- **Non commercial** — You may not use this work for commercial purposes.

A VARIACIÓN DIASTRÁTICA NA REFLEXIÓN LINGÜÍSTICA DOS REXURDIMENTISTAS

Carme Silva Domínguez

UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA

1. Introducción

Sabido é que unha extremada consciencia da variabilidade xeográfica do galego foi un lugar común que actuou como elemento determinante na configuración do estándar literario decimonónico (González Seoane, 1991). Na presente achega intentaremos analizar como era percibida no XIX a variación social da lingua, aspecto de non menor relevo cando do que se trataba era de confeccionar unha modalidade adicada a usos prestixiosos para un idioma en retroceso naqueles sectores sociais que se ligan prototipicamente a tales usos. A intención de crear unha escrita con base no popular converte a experiencia estandarizadora do galego durante o século XIX en notablemente anómala a respecto das vividas polas linguas e culturas do noso contorno, e non só pola cronoloxía do proceso (tardío no noso caso), senón pola fonte principal de material que se emprega para a confección da lingua literaria¹.

Examinando a bibliografía sobre esta cuestión, topamos con dous puntos de vista parcialmente antagónicos sobre da influencia que a oralidade decimonónica tivo no deseño da lingua culta galega: o tradicional e talvez máis estendido, sostido xa en

---

1 Véxase por exemplo, para examinar a dependencia do estándar portugués a respecto da lingua das clases elevadas, Vázquez Corredoira, 1998, capítulo 7. Con todo, hai tamén casos máis próximos ao exemplo galego, en que a confección da variedade culta se fixo case que unicamente primando os materiais populares e diferenciais fronte á lingua teito -como explica Haugen (1969) para o noruegués-, se ben só con relativo éxito.

Carvalho Calero (1983) e Lorenzo (1986) e asentado a través dunha maior cantidade de material en Fernández Salgado e Monteagudo Romero (1995: 127-133) e Fernández (2001), segundo a cal o galego literario do XIX é a transposición ao papel da oralidade (Lorenzo, p. 19) e por tanto as elites galeguistas procuran “la promoción de un gallego vivo y popular” (Fernández, p. 327). O segundo, defendido recentemente por Regueira (2003) aínda que presentado xa no esencial en Alonso Montero (1970: 42-43) e González Seoane (1993, 1998), adianta aos anos 70 ou 80 dese século a construción dunha corrente elitista, escéptica ou abertamente crítica coas posibilidades de emprego de materiais populares para a elaboración da lingua literaria, e que basea tanto o seu distanciamento do único galego vivo como a lexitimidade da busca de alternativas na lingua medieval e no portugués en consideracións de carácter diastrático-diafásico, pois aparecen ligadas ao “vulgar” e “pobre” dun rexistro de lingua asociado aos rústicos falantes do rural.

Nas páxinas que seguen examinamos as indicacións contidas en autores decimonónicos e que permiten elaborar un mapa social da lingua na época, no que se definen cantas variedades hai e a que grupo de individuos se atopa ligada cada unha delas. Nunha segunda parte do artigo, analizaremos os elementos máis emblemáticos que destacan os escritores e xornalistas do XIX á hora de caracterizar o galego rural falado polas persoas de clase social baixa. Tras a lectura dos materiais, chegamos á conclusión de que existe unha matriz composta de catro elementos que se empregan para definir esta variedade: o purismo, o vulgarismo, a deturpación e a pobreza. Dado o valor positivo da primeira das características² e o cariz negativo da segunda, terceira e cuarta, procedemos a examinar cal delas predomina no discurso sobre a lingua, facendo un exame dos autores que empregan un ou outro argumento, que acompañamos dunha valoración cualitativa da representatividade de cada achega.

Este traballo foi elaborado a partir da lectura dos materiais xornalísticos escolmados en Hermida (1992b), e daqueles outros citados en Rodríguez Valcárcel (1993: 201-202) (estes últimos examinámoslos no texto orixinal), así como dos escritos de Manuel Murguía sobre a lingua na súa *Historia de Galicia* (1979 [1865]) e os compilados en Risco (1976). Acudimos tamén ao exame dos textos que menciona González Seoane (1993: 208-218); os artigos aos que este autor alude lémoslos na súa maior parte integramente, para así comprender mellor as observacións diastráticas que se

---

2 Como sinala Santamarina (1995: 65-68), calquera tentativa de elaborar unha lingua cuxo teito é escasamente distante desde un punto de vista lingüístico parece abocada ao purismo; no caso galego e segundo a visión deste autor, a tendencia cara ao cuestionamento do común co castelán é moi antiga.

conteñen. Por último, utilizamos tamén a escolma de prólogos que realizou Sanmartín Rei (2002). O noso método de traballo consistiu en recabar todas as observacións relevantes desde o punto de vista diastrático contidas na reflexión lingüística dos autores e críticos decimonónicos mencionados, pois cremos que estas son fundamentais para a determinación do tipo de lingua cara á que se tende para o deseño do estándar. Non optamos, pois, a diferenza de Regueira (2003), polo exame directo do material lingüístico efectivamente empregado nas distintas obras. Aínda que o esperable sería que existise unha harmonía entre prédica e praxe, unha e outra son cousas diferentes: as declaracións de populismo lingüístico dalgúns non empecen o emprego de recursos esóxenos, e o contrario é tamén posible.

2. Variación diastrática e estándar

Sabido é, grazas aos traballos de, entre outros, Hermida (1992a: 23-58) e García Turnes (2004: 15-75) que son catro os factores que se manteñen constantes nas observacións sobre o vigor social do galego no século XIX: (a) a asociación da lingua coas clases sociais baixas, (b) a relevancia da diferenciación campo-cidade, (c) a oposición entre núcleos de poboación costeiros e de interior, e (d) a especificidade na forma de falar dos que hoxe chamariamos “emigrantes retornados”, isto é, aquelas persoas cuxa orixe social determinaba a súa adscrición ao mundo galegófono pero que tiveran unha estadía máis ou menos longa fóra de Galicia, por razóns económicas ou militares.

No debate que se suscita acerca de cal debe ser a variedade sobre a que se ha basear o estándar, as opinións dos escritores e xornalistas da época oscilan entre afirmar que a lingua do rural é a máis axeitada pola súa non contaminación (Saco Arce, 1868: VIII; Cuveiro Piñol, 1876: II) e a busca de modelos nas clases elevadas das cidades³ ou, máis en xeral, nos sectores sociais podentes e cultivados (ambos os adxectivos identifican o mesmo colectivo), sexa cal for a súa localización xeográfica (Valladares, 1888: 389). Cómpre sinalar que esta segunda vía supón transplantar ao

---

3   Xa en 1860 Vicente de Turnes aconsellaba preferir “el gallego culto y pulido que se habla en las villas y ciudades privilegiadas”. Rodríguez Rodríguez, en 1892, consideraba o mellor galego o falado “en los pueblos comarcanos a las capitales de provincia” (Alonso Montero, 1970: 42-43), xusto a localización xeográfica que Saco Arce ([1876], en Hermida, 1992b: 108) define como menos recomendable por presentar unha lingua máis interferida. A maior antigüidade e intensidade na desgaleguización dalgúns núcleos urbanos fronte a outros é unha afirmación que tamén aparece nalgúns autores -por exemplo Ribalta ([1894], en Sanmartín Rei, 2002: 117- e que se viu confirmada recentemente polos estudos de sociolingüística macrocuantitativa.

galego a selección de variedade que, noutro tempo e en moi distinta situación política, se fixera para o castelán e o portugués⁴. Con todo, a asimilación do correcto á lingua dos prestixiosos e cultos axiña foi percibida como un camiño coutado pola propia deserción das elites; o avance na desgaleguización das clases elevadas fai que oír falar galego en ambientes cultos se sinta como estraño (Saco Arce, 1876: 105; Arévalo [1888] en Hermida, 1992b: 346; Pardo Becerra [1889] en Hermida, 1992b: 391), o que non impide que os notables acepten un uso instrumental da lingua con subordinados, por presupoñelos exclusivamente galegófonos (Ribalta [1894], en Sanmartín Rei, 2002: 117)⁵.

Aínda que é maioritaria a constatación de que, como diría a Pardo Bazán, as clases altas e medias abandonaran definitivamente a lingua causando a súa actual situación de ruína, algúns exemplos temos de autores que, á contra, afirman a existencia dunha variedade de galego asociada a sectores sociais elevados. Murguía mantivo, ao longo da súa vida e en diversos escritos seus, unha ambigüidade notable a este respecto. En efecto, o patriarca considera o galego como unha lingua recentemente abandonada dos podentes ([1879], en Hermida, 1992b: 204; 1976 [1891]: 78), duramente criticados pola deslealdade á casa común (1976 [1906]: 130); noutros casos, en textos doutras finalidades, o autor ou ben asegura a continuidade na relación das clases altas coa lingua afirmando que nela produciron literatura mesmo nos Séculos Escuros (1976 [1896]: 184)⁶ e que tamén a empregan na súa oralidade cotiá, polo menos os que viven no campo (1979 [1865]: 328, 343), ou ben describe en termos case apocalípticos a posibilidade -realidade xa para Saco Arce case que no mesmo momento cronolóxico (1868: VI)- de que o galego deixe de ter falantes poderosos:

“No olvidemos, pues, nuestra lengua, tratemos todos de levantarla del estado de postración á que se verá reducida el día no lejano en que lo abandonen en su uso privado las personas cultas, dejándolo al dominio exclusivo de los aldeanos y trabajadores, pues ese día será el principio y el fin de su aniquilamiento” (Murguía, 1979 [1865] : 343).

-
- 4 Son reitaradas as afirmacións de que, a respecto dos criterios de corrección, o galego debe imitar estes dous sistemas e non aceptar no modelo a lingua das clases baixas (por exemplo Á. de Nóvoa [1896]: “en todo o mundo civilizado, o linguaxe que se fala non se escribe, [...] os vicios e corrupcións de todo-os idiomas non pasan xamais da boca do pobo ás páxinas da impresa”, en Sanmartín Rei, 2002: 126).
  - 5 Valladares (1888: 337) tamén dá conta da inevitable condición de bilingües dos podentes ao afirmar de si mesmo que “yo [...] á pesar de mi mucha edad y solitario acá en el rincón campestre donde nací, siento afición aún á cuanto con nuestro dialecto se relaciona, como que es el que mamé y hablo ordinariamente entre honrados labradores”.
  - 6 Tanto Monteagudo (2001: 234) como xa antes Carballo Calero (1977) consideran forzado e pouco verosímil este apuntamento sociolóxico, deseñado *ad hoc* para contrarrestar a proposta que lanzara Juan Valera de que se aceptase como estándar literario para o galego o elaborado para o portugués.

As impresións dos autores rexurdimentistas son tamén diferentes cando describen os usos lingüísticos das clases populares urbanas. Non nos estendemos no exame desta cuestión; só queremos sinalar que algúns dan por galegófonos estes colectivos (por exemplo, Cuveiro Piñol, 1876: II; Lugrís Freire [1885], en Hermida, 1992b: 261; Valladares [1888] en Fernández, 2001: 335) e outros falan dun importante retroceso da lingua entre os humildes das cidades⁷. En calquera caso, a variedade ligada a este grupo urbano nunca foi postulada como modelo de corrección por percibirse como interferida e vulgar (Saco Arce, 1868: X). A opinión que sobre ela se expresa é moito peor que a que recibe a lingua do rural, pois cando se fala dela por sistema é para crítica (por exemplo Cuveiro Piñol [1876], en Fernández, 2001: 333). Tamén o galego dos emigrantes continúa véndose desde a perspectiva da mala fama que arrastraba desde cando menos principios do século XIX -por exemplo Manoel de Lence [1888], en Hermida (1992b: 328)- e non mellor valoración parece facerse das propostas de escrita asinadas no exterior⁸.

Como balance final, cómpre sinalar que tres das catro variedades claramente individualizadas se desbotan como fundamento da nosa escrita. A percepción dunha forte interferencia do castelán xustifica que nin o galego das clases baixas das cidades nin a variedade asociada aos residentes no exterior sexan tomadas en consideración; o idioma dos estratos privilexiados da sociedade tampouco convence á maior parte dos rexurdimentistas, pola deslealdade lingüística que se atribúe a este sector e así mesmo pola influencia do castelán sobre a súa variedade⁹. Queda só, de entre o material que conforma a lingua viva, o galego popular das clases baixas non urbanas. De seguido veremos con máis detalle a caracterización que se fai da lingua do rural, para posteriormente intentar relacionar este modo de ver a variedade co posicionamento que os escritores e críticos decimonónicos adoptan acerca da posibilidade de fundamentar nela a escrita culta da lingua.

7   Moi expresivamente, o ferrolán Arévalo afirma que “aquí [en todos los pueblos del litoral, ya sean gallegos, vascongados o catalanes], desde el bracero que gana un mísero jornal, hasta el pequeñuelo que pide limosna, miserable y andrajoso, todos hablan un castellano, sino culto y gramatical, castellano por lo menos” (Arévalo [1888] en Hermida, 1992b: 347). Con todo, cómpre non esquecer o seu notorio posicionamento antigaleguista á hora de valorar a exactitude das súas palabras.

8   Localizamos nunha ocasión unha crítica ao “gallego repatriado, el gallego que viene escrito de La Habana y Buenos Aires” (Sánchez, 1899: 2). A participación de sectores da emigración na polémica ortográfica *ao/ó* nos primeiros anos do século XX evidencia unha certa desconexión a respecto da realidade da lingua oral, argumento que pode converterse en crítica ás propostas de alén-mar (véxase González Seoane, 1993: 251-258).

9   Esta influencia, en xeral interpretada de xeito crítico en canto a que atenta á pureza da lingua, é vista en termos positivos por Marcial Valladares. O autor estradense consideraba unha obriga dos cultos exportar, a través da publicación de libros en galego, a súa propia variedade interferida aos estratos sociais baixos (Valladares [1870], en Sanmartín Rei, 2002: 82).

3. Caracterización do galego rural

Dos trazos lingüísticos con que os autores e críticos decimonónicos vexan a lingua falada depende en boa medida a súa valoración do maior ou menor aproveitamento da variedade para a elaboración. A este respecto, parece relevante o exame dos fragmentos en que se atribúe a algúns tipos de lingua oral rural o valor do purismo, o carácter de variedade non contaminada pola interferencia do castelán, e que por tanto se situarían na liña de aceptar esta como fundamento dun estándar autónomo, fronte a aqueloutros que destacan ben xusto o contrario —a súa hibridación—, ben lle apoñen atributos negativos doutro tipo, como a vulgaridade ou a pobreza.

3.1. Pureza

É lugar común na época -arrinca de Sarmiento e aparece en varias ocasións na obra de Murguía- a consideración do galego, en tanto que carente dun estándar, como idioma rico e variado desde o punto de vista léxico (Cuveiro Piñol, 1876: II). Aínda que a resemantización do material oral para se utilizar en contextos diferentes é unha vía de enriquecemento que se ensaiará en etapas posteriores, concordamos con Fernández (2001) en que se se interpreta o oral como basicamente puro e diverso, este argumento é xa dabondo como para xustificar a fundamentación da lingua culta na variedade oral da lingua.

Con todo, do exame dos textos non se desprende unha insistencia na pureza da lingua oral sen matices de ningún tipo. Máis ben establécese unha relación directa entre non interferencia do castelán e illamento da variedade e dos seus falantes, de tal maneira que non todo o galego oral rural se considera puro, senón só aquelas versións da lingua faladas nos puntos xeograficamente remotos, “en los pueblos y localidades más montañosas ó que están menos en contacto con los grandes centros es donde se conserva más puro el lenguaje” (Cuveiro Piñol, 1876: II); “en las montañas, donde más puros se conservan los idiomas” (Curros Enríquez, 1886: 2); “en nuestras apartadas aldeas, donde aun hoy se observan en toda su pureza los signos distintivos de la raza celta nuestra ilustre progenitora” (*El Heraldo Gallego* [1887], en Hermida, 1992b: 131); “en las montañas, porque allí se conserva el lenguaje en toda su pureza, y a los montañeses está relegado *el báculo de la tradición*” (Sánchez, 1899: 2).

A reclusión da “lingua pura” en horizontes xeográficos remotos e, por tanto, a súa condición de variedade afastada dos centros de produción da escrita provoca dificultades, que ben axiña se poñen de manifesto, para a utilización deste extenso acervo léxico tradicional. A aparición nos textos de formas estrañas, distantes das castelás,

pouco transparentes canto ao seu significado e de circulación moi limitada criticáse en diversas ocasións. Así, os polemistas Barreiro Meiro e Martínez Salazar, ben distantes noutros aspectos, valoran asemade e en parecidos termos o recurso a un galego puro pero descoñecido por diferente:

“Hay escritores [...] que cuanto más zaño y cerrado va, mejor y más castizo les parece. Composiciones, ó lo que sea, he visto, y guardo quizá para solfear algun día, que nunca las pude leer; tales están de aportuguesadas y rústicas, como yo digo. Por eso, al par que no pude leer á estos, admiro á Rosalía y Añón, mis ídolos, y me deleitan obras como los *Cantares* y el *Cancionero popular gallego*, porque en estos libros veo a mi pueblo tal cual es, usando, no desabrida y ruda jerga de palabras montunas, sino feíteiceira faliña tan dulce á mis oídos como los matinales gorjeos de la alondra. (Barreiro Meiro [1888], en Hermida, 1992b: 308).

No [faltan] algunas [composiciones] que, a trueque de querer pasar por originales, copien literalmente las más rudas y extrañas voces usadas por los labriegos, con todos sus barbarismos é impropiedades, lo que vale tanto como introducir en la lengua culta castellana todas las palabras empleadas por el pueblo insipiente de Castilla y Andalucía. (A. Marsal [Martínez Salazar] [1888], en Hermida, 1992b: 335).

Pureza implica descoñecemento, illamento asóciase a non comprensión; illamento e pureza aparecen ligados a tosquidade e vulgaridade, valores que fan pouco apta esta variedade para a elaboración culta da lingua¹⁰. No debate xornalístico entre Roque Grilo e o tío Marcos da Portela, publicado nesta última cabeceira no ano 1884, o primeiro acusa ao segundo de empregar un galego falsamente enxebre pois “vexo que non fala como falan os gallegos que ven falan, senon os que non saben falar, e ven usando palabras que xa non se usan n-a terra gallega, e tanto é así que ô TIO MARCOS preguntan todos: ‘¿Il fala en portugués?’” (Grilo Berzas [1884], en Hermida, 1992b: 239). O material puro do galego máis cerrado non se considera apto para a variedade culta da lingua porque é descoñecido polo usuario prototípico do estándar, ademais de ser vulgar e toco.

---

10 Así e todo, do exame dos prólogos contidos en Sanmartín Rei (2002) despréndese o mantemento ata o mesmo estoupido da Guerra Civil dunha tradición de autores en galego que reivindica a súa separación a respecto da liña cultista, e a súa pretensión de transcribir, xeralmente sen intereses esteticistas, a lingua popular da súa zona. Na maior parte dos casos, os textos introdutorios de cada unha das obras sinalan como destinatario do produto o home do rural –especialmente se está emigrado– ou os urbanitas que gustan da comedia de costumes. Nesta liña insírense as obras de García Ferreiro (1887, 1889), Lugrís Freire (1903), Otero y Pimentel (1904), Pla Zubiri (1917), Canto Lorigo (1918), Roviña Pita (1918), Vidal Rodríguez (1920), Baña Pose (1921), López (1928), Casado y Nieto (1930), García Hermida (1930) e Iglesias Soto (1930).

3.2. Tosquidade, rudeza, brutalidade

A valoración da lingua do rural de acordo coas cualidades humanas atribuídas aos seus falantes polos estratos cultos da sociedade ocupa máis liñas nos textos do que a súa interpretación como canteira de verbas non contaminadas. “Galego do rural” é un sintagma igualmente válido para facer referencia a unha variedade do diasistema e a un grupo humano estereotipado e estigmatizado¹¹. Nos casos máis extremos, como se sinalou xa en Alonso Montero (1970: 43) citando ao gramático e editor Rodríguez Rodríguez, e como se recorda en Regueira (2003: 192-193) os aldeáns son seres que carecen da condición de humanos, pois para cualificar o seu idioma empréganse verbos ligados ao comportamento animal. Como pertencente a esta liña de argumentación, non podemos deixar de transcribir as explícitas palabras do escritor en galego Á. de Nóvoa:

“E que non me digan que o que escribe pro pobo, si eu pro pobo escribira, ten que falar como o pobo: contestaríalle eu que estonces menos como eles falaría, porque tendo que cumprir os dous deberes de recrear e ilustrar, faltaría ô segundo dando por boas as corrupciõs do seu linguaxe, e daríalles pê pra seguir n-o erro. Sin que a comparanza traspase os límites dos sentimentos humanos, voules pôr un exemplo, si non riguroso n-o fondo, gráfico pol-o menos: ¿Cando un home agasalla ou rifa a un can, ladra como él?” (Á. de Nóvoa [1896], en Sanmartín Rei, 2002: 126).

Un par de casos máis atopamos en que se vincula a lingua máis popular cun falante con déficits físicos. O primeiro dos exemplos, comentado tamén en Hermida (1992a: 185), asocia a maneira máis estendida e común de pronunciar as palabras cultas a persoas con defectos de dicción (os “zarabetos”, non dignos de seren admitidos na audiencia do tío Marcos da Portela) (Grilo Berzas [1884], en Hermida, 1992b: 239-240, 244-245). Adiante no tempo persistía a impresión de defecto físico: López [1928] relaciona a suposta tosquidade da lingua popular coa rudeza do labrego nos seus movementos (en Sanmartín Rei, 2002: 246-247).

Sen ir xeralmente tan lonxe nas observacións, si é certo que se repite de contino o tópico da rudeza e zafiedade dunha variedade asociada ao tipo humano do rural, a

11 A personificación como recurso para a identificación entre home do rural e lingua galega chega ao seu extremo no poema con que De la Iglesia [1888] participa na polémica pola representación da prepalatal (en Hermida, 1992b: 321). Nel preséntase a lingua como a nai, hoxe miserenta, picada de virolas e lacerada, do castelán e o portugués. Nas páxinas d’*A Monteira* (1889) lemos unha equivalencia similar cando se define o galego como “aquele linguaxe qu’o parecer ten en sí moito d’a rudeza d’a forma de quen-o fala” (Hermida, 1992b: 383); xa Pueyo [1866] asociaba a “rudeza y desaliño” da lingua co “atraso en que subsisten los habitantes de sus campos y montañas” (en Hermida, 1992b: 78).

antítese do refinamento, cuxa lingua é vista en termos negativos non só polos contrarios ao movemento rexurdimentista, senón tamén polos seus propios defensores. Así, é sintomático o caso de Saco Arce, tomado polo paladín do coloquialismo por causa de que basea a súa gramática na lingua popular rural, pero que tamén comparte en certa medida o estereotipo de rudeza e tosquidade. Crémolo así porque o gramático ourensán confesa que hai variedades diatópicas da lingua máis rústicas do que outras, e que aquelas máis “suaves”, menos “duras” son as máis axeitadas para serviren de modelo para o estándar¹². Este mesmo autor, no seu artigo de 1876 “Poesía gallega contemporánea. Sus defectos más comunes” láia-se da falta de distinción que se produce na escrita galega entre o estilo solemne -propio da literatura elevada- e o xocoso -caracterizado pola vulgaridade das súas expresións-, aínda que recoñece as dificultades para fixar a liña que separe ambos os tipos de lingua. A introdución de materiais do galego popular, “xocoso” na súa cualificación, en obras literarias de ton elevado, é obxecto dunha enérxica censura pola súa parte (Saco Arce [1876], en Hermida, 1992b: 111).

3.3. Corrupción

O galego rural recibe a cualificación de “deturpado” e “alterado” en dous sentidos: por unha banda, por causa da interferencia do castelán; por outra, debido á dexeneración que, segundo opinión estendida na época, acompaña necesariamente toda lingua que non se escribe.

Desde o primeiro punto de vista, pode considerarse contraditoria a atribución simultánea á variedade das características de pureza e castelanización. O que ocorre máis ben é que a penetración da lingua teito se ve como un proceso en avance, consolidado xa nos estratos sociais prestixiosos e en transo de apropiarse tamén dos urbanos en xeral, e que mesmo ameaza a continuidade e integridade da variedade máis auténtica, a do rural. Así, no artigo que vimos de citar en último lugar no apartado anterior, Saco Arce arremete con forza contra o avance da castelanización do galego popular:

[...] Si los buenos hijos del país no trabajan para atajar esta creciente descomposición de su lengua, si no se disipa esa vergonzosa preocupación que nos hace ruborizarnos de hablar con pureza el lenguaje de nuestros abuelos, no tardará en alzarse sobre las ruinas del legítimo

12 Así o sinala en carta a Murguía, no debate que ambos manteñen sobre a variedade diatópica máis axeitada para ser empregada como punto de partida da lingua literaria; sobre o galego de Ourense di Saco que “es verdad que he dicho que aquel es más culto; pero con esto sólo he querido decir que es algo menos duro, menos rústico, más suave, y esto concretándome a casos particulares: a los plurales de los nombres y al uso del apóstrofe” (Varela Jácome 1951, versión en pdf, p. 7116).

gallego tradicional, un gallego macarrónico, una informe jerga que servirá de transición entre el lenguaje de nuestros antepasados y el de Castilla que aspira á reemplazarlo. A este deplorable resultado conspira el doble movimiento que en inverso sentido se nota de un lado en las villas y ciudades [...] y del otro en las aldeas a ellas circunvecinas. Mientras en aquellas se castellaniza el gallego, con detrimento del idioma de Cervantes, en éstas se galleguiza el castellano, con mengua de nuestra lengua y dignidad". (Saco Arce [1876], en Hermida, 1992b: 108).

A valoración negativa da evolución lingüística, cando esta non se ve coutada pola estandarización a que somete o idioma a literatura escrita, aparece tamén en varios autores e está no cerne da consideración do galego popular como aberrante, desviado, "aborto de épocas de decadencia y de barbarie" na extremada terminoloxía do antigaleguista Arévalo [1888] (en Hermida, 1992b: 343). A indiscutible asociación entre evolución e dexeneración subxace, cremos, á afirmación que fai Murguía en diversas ocasións de que o galego persiste no XIX idéntico a como era na época medieval. Negar o cambio lingüístico é a máis efectiva estratexia cando do que se trata é de negar a dexeneración: "El idioma gallego, estacionado en Galicia [...], ni se perdió ni se corrompió, a pesar de que, según Müller asegura, se alteran con gran rapidez los lenguajes abandonados a sí mismos, sin ser antes fijados por reglas gramaticales" (Murguía 1979 [1865]: 326).

3.4. Pobreza

A valoración da suficiencia dos recursos léxicos do galego na expresión de realidades nunca previamente transmitidas a través da nosa lingua é un debate que se asocia case sempre aos inicios do século XX (Fernández Salgado e Monteagudo Romero, 1995: 133) pero que comeza, aínda que nun ton menor, cos autores rexurdimentistas. Xa Comellas [1875] considera necesario defenderse da afirmación de que "non se hachan n-il [no galego] diciós que monten o mesmo qu'as escollidas d'outras lengoas" (en Hermida, 1992b: 95), e Saco Arce [1876] afirma non comprender "a los escritores que constreñidos por la necesidad, introducen en el gallego términos tomados del castellano y aun de otras lenguas, por no haberlos equivalentes en la nuestra" (en Hermida, 1992b: 108). Por contra, Martínez Salazar ([1888], en Hermida, 1992b: 335), aceptando a afirmación de que o galego é reducido lexicamente, non considera problemático o arrequeamento vocabular a través do préstamo, frecuente nas linguas escritas e cultas. Aínda no último ano do século XIX podemos atopar un alegato a favor da autosuficiencia do galego popular:

"Con este libro [*A cruz do salgueiro*, de Jesús Rodríguez López] se prueba de un modo palmario que la lengua de Macías se basta á si misma sin necesidad de ir a pedir auxilio en casa

agena. El gallego [...] hay que recogerlo en los labios y los lugares de donde lo recoge Rodríguez, de labios del pueblo que vive en la montaña, lejos de todo contacto con portugueses y castellanos" (J. Ruíz de Alcántara, 1899: 2).

Con todo, prevalecerá a consideración do limitado dos recursos léxicos da lingua do rural. O recoñecemento da pobreza léxica do galego oral por parte dos defensores da lingua toma forma en tres tratamentos da cuestión das primeiras décadas do século XX: Portela Valladares (1923), nun ton respectuoso coa variedade que fala o pobo, destaca así e todo a imposibilidade de expresar a complexidade do pensamento contemporáneo a través dun sistema lingüístico tan estreito lexicamente; López ([1928], en Sanmartín Rei, 2002: 246) escribe unha obra de tipos populares cun vocabulario que el mesmo recoñece pobre, mais "non son homes de letras é pruma os que falan; son labregos yéses cun pequeno vocabulario teñen bastante pra todas as suas necesidades"; finalmente, o Seminario de Estudos Galegos ([1933], en Sanmartín Rei, 2002: 276) afirma que as súas normas deben estas rexidas polo principio de "achegamento ao portugués nos valdeiros que hai que encher no noso idioma" [...] Mais soamente debemos achegarnos nos valdeiros que hai que encher na nosa fala". Esta parece ser a liña de pensamento dominante, aínda que persisten algunhas afirmacións de autosuficiencia lexical (por exemplo García Hermida ([1930], en Sanmartín Rei, 2002: 255).

4. Conclusión

Por máis frecuentemente repetido, o tópico que liga galego popular rural con rudeza e tosquidade, transvasando unha característica do tipo humano á variedade que este fala, é o elemento predominante na visión da oralidade do pobo no momento en que se enfronta o problema da creación do estándar escrito. A pureza da lingua do labrego é unha observación ambivalente: por unha banda vese como unha virtude, asóciase coa riqueza léxica dos idiomas carentes de rexistro escrito, dotados dun caudal de voces descoñecido para aqueloutros sometidos aos moldes dun estándar; pola outra interprétase como unha ameaza ou cando menos unha dificultade, dado que os sectores sociais que utilizarán con preferencia a lingua culta non sempre comprenden unha variedade definida en función da súa distancia do castelán. Ademais, percíbese a pureza como unha característica ameazada, pois afirmase que a lingua teito comezara tamén a súa penetración no idioma do rural. Menor é o número de parágrafos en que se debate sobre a corrupción da lingua popular, talvez polo horizonte máis filolóxico que cumpriría coñecer para actuar nesta discusión.

A temperá deriva dos deseñadores do estándar cara á busca de materiais esóxe-nos sincronicamente —a lingua medieval— ou diasistematicamente —o portugués—

pode explicarse en razón dos atrancos que supón adaptar unha variedade que se interpreta como paradigma da rusticidade precisamente para aqueles usos sociais máis afastados desta característica, os literarios e os científicos. A expresión máis depurada da intelixencia e sensibilidade do ser humano non podía facerse en Galicia coa mesma lingua que caracteriza un grupo social sobre cuxa intelixencia e sensibilidade había dúbidas tan evidentes.

Bibliografía

- ALONSO MONTERO, X. (1970): *Constitución del gallego en lengua literaria*. Lugo: Celta.
- CARBALLO CALERO, R. (1977): “Murguía contra Valera”, *Grial*, 55, 102-105.
- CARVALHO CALERO, R. (1983) “A língua literaria em 1880”, en *Da fala e da escrita*. Ourense: Galiza, 60-65.
- CURROS ENRÍQUEZ, M. (1886): “*El idioma gallego, su antigüedad y vida*, por D. Antonio de la Iglesia”, *El Regional*, 12, 14, 18/09/1886.
- CUVEIRO PIÑOL, J. (1868): *El habla gallega*. Pontevedra: [s.l.].
- CUVEIRO PIÑOL, J. (1876): *Diccionario gallego*. Barcelona: Establecimiento tipográfico de Ramírez y Compañía.
- FERNÁNDEZ SALGADO, B. e H. MONTEAGUDO (1995): “Do galego literario ó galego común. O proceso de estandarización na época contemporánea”, en H. MONTEAGUDO (ed.), *Estudios de lingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia, 99-176.
- FERNÁNDEZ, M. (2001): “Las primeras propuestas de ‘selección de norma’ para el gallego. Del Padre Sarmiento a fines del siglo XIX”, en E.F.K. KOERNER e H.-J. NIEDEREHE (eds.), *History of Linguistics in Spain II*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 323-339.
- GARCÍA TURNES, B. (2004): *A lingua galega entre 1875 e 1916*. Pontevedra: Servicio de Publicacións da Excelentísima Diputación Provincial.
- GONZÁLEZ SEOANE, E. X. (1991): “Ideas sobre a fragmentación dialectal do galego no século XIX”, en F. FERNÁNDEZ REI e M. BREA (eds.), *Homenaxe a Constantino García*. Santiago: Servicio de Publicacións e Intercambio Científico da Universidade, volume II, 55- 67.
- GONZÁLEZ SEOANE, E. X. (1993): *A ortografía e a gramática do galego nos estudos gramaticais do século XIX e primeiros anos do XX*. Tese de doutoramento, Universidade de Santiago.

- GONZÁLEZ SEOANE, E. X. (1998): “Avances na estandarización do galego no século XIX”, en D. Kremer (ed.), *Homenaxe a Ramón Lorenzo*. Vigo: Galaxia, tomo II, 555-567.
- HAUGEN, E. (1969): “Language Planning, Theory and Practice”, en A. GRAUR e outros, *Actes du Xème Congrès International des Linguistes*. Bucarest : Éditions de l’Académie de la République Socialiste de Roumanie, volume I, 701-711.
- HERMIDA, C. (1992a): *Os precursores da normalización. Defensa e reivindicación da lingua galega no Rexurdimento*. Vigo: Xerais.
- HERMIDA, C. (1992b): *A reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1891). Escolma de textos*. Santiago: Consello da Cultura Galega.
- LORENZO, R. (1986): “A lingua literaria na época de Rosalía”, en *Actas do Congreso Internacional de Estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*. Santiago: Consello da Cultura Galega, 7-41.
- MURGUÍA, M. (1979) [1865]: *Historia de Galicia*. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, volume III , 302-343.
- PORTELA VALLADARES, M. (1923): “En col da lingua galega”, *Nós*, ano 4, 17, 2-6.
- REGUEIRA, X. L. (2003): “Lingua falada e estándar escrito. O galego desde o Rexurdimento á modificación ortográfica do 2003”, *Galicia dende Salamanca*, 4, 186-220.
- RISCO, V. (1976): *Manuel Murguía*. Vigo: Galaxia.
- RODRÍGUEZ LÓPEZ, J. (1891): “Bibliografía. Brisas gallegas, versos por M. Lois Vázquez cun prólogo de Don Xan Sieiro González”, *El Regional*, 02/05/1981.
- RODRÍGUEZ VALCÁRCCEL, M. X. (1993): *Lingua e literatura gallegas en El Regional*. Santiago: Lea.
- RUÍZ DE ALCÁNTARA, J. (1899): “*A Cruz do salgueiro*”, *El Regional*, 22/12/1989.
- SACO ARCE, J.A. (1868): *Gramática gallega*. Lugo: Soto Freire.
- SÁNCHEZ, A. (1899): “Un poeta aldeano”, *El Regional*, 09/02/1899.
- SANMARTÍN REI, G. (2002): *Lendo nas marxes. Lingua e compromiso nos paratextos galegos (1863-1936)*. Santiago: Sotelo Blanco.
- SANTAMARINA, A. (1995): “Norma e estándar”, en H. MONTEAGUDO (ed.), *Estudios de lingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia, 53-98.
- VALLADARES NÚÑEZ, M. (1884): *Diccionario gallego-castellano*. Santiago: Imprenta del Seminario Central.
- VALLADARES NÚÑEZ, M. (1888): “Una reflexión”, *Galicia. Revista regional*, ano 2, 8, 397-399.

- VARELA JÁCOME, B. (1951): “Cartas de Saco y Arce a Murguía”, *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense*, tomo 17, 3, 237-243.
- VÁZQUEZ CORREDOIRA, F. (1998): *A construção da língua portuguesa frente ao castelhano (o galego como exemplo a contrário)*. Noia: Laiovento.